

מחנה יהודה כמקור השראתו של המשורר רצון הלוי עוזיהו משולם

בנעוריי היה בי להט לרשום ידיעות וסיפורים מפי זקנים ולתעד עדויות על יהדות תימן ועל תרבותה. בחודש יוני 1961 נכנסתי לבקר את ידידי רצון הלוי בביתו, שאלתי אותו כמה שאלות והחילותי לרשום. משנוכחתי שעומד מולי מעיין שופע, קבענו פגישה נוספת, וכך המשכנו להיפגש במשך כשלוש שנים פעמיים-שלוש פעמים בשבוע, משעות הערב עד אחר חצות. במפגשים אלה רשמתי מפיו עשרות מחברות של ארבעים דף כל אחת. המחברות היו שמורות עמי במשך שתים עשרה שנה, וכאשר נסעתי לארה"ב בשנת 1973, העברתי אותן לרצון ובהשראתן כתב את ספר זיכרונותיו "מעולם לעולם" (תשס"ג). רצון הזכיר זאת בספרו הנ"ל, עמ' 1: "ראשון המתנדבים היה ידידי, רעי ותלמידי עוזי משולם, נער זה גילה התלהבות של ממש והיה מסוגל להיות אתי עד שתיים לפנות בוקר". גם זכיתי שיכתוב עלי שיר.¹

כאמור, פעמים רבות נפגשתי עם רצון בביתו. הוא היה נוהג לשבת במטבחו הגדול ולקרוא בספר קודש המונח לפניו, תלמוד, משנה, פרשת השבוע או ספר תהלים. היה פונה אלי במאור פנים כהרגלו, ואומר: "כן ידידי, אני לרשותך". בחודש סיון תשמ"ה, (יוני 1985) סיפר לי על התקופה שבה התגורר במחנה יהודה.

ילדותו וראשית היקלטותו בארץ

המשורר רצון בן חיים בן דוד הלוי נולד בשנת תרפ"א (1921),² בכפר מירגאמה שבאזור מזאחן שבשרעב. בן חמש שנים התייתם מאביו, ולאחר כשלוש שנים יצא עם משפחתו מתימן לעדן, שם שהו כארבע שנים.

1 פורסם בספר שיריו "בסוד הנצחות" (תשס"א), עמ' 307.

2 רצון הלוי סיפר: אמי אמרה לי כי נולדתי שנה לאחר "מגיפת הדבר" שהייתה בתימן בשנים 1918-1919. יש לציין כי בשנותיים אלה הייתה מגיפה של שפעת שפשטה בעולם כולו. היא החלה בארה"ב, עברה לאירופה ולאסיה ולא פסחה על תימן. הגיעה גם ליפן וקטלה עשרות מיליוני בני אדם.

על מסעו לארץ רצון מספר: "בדרכנו לעדן הייתה המחשבה לא מסע לאיזה עיר חוף, אלא לארץ הבחירה, ולכן המסע קיבל מימד של משהו דומה ליציאת מצרים. זכורני שבהיותי רכוב על החמור הייתי משרבב את ראשי קדימה לראות את ארון הברית, כשמשה ואהרון וראשי העם צועדים לצידו. זה היה הלוך-רוח של ילד יודע תורה שהבין את פסוקי המקרא, שידע אותם בגיל שמונה כמעט על פה".³

בשנת 1933 עלה לארץ ישראל והוא כבן שנים עשרה, וגר עם משפחתו בשכונת "שיבת ציון" בתל-אביב, בקרבת רחוב לוינסקי פינת רחוב הר-ציון. את ימיו הראשונים בארץ ישראל תיאר רצון במילים אלה "הייתה תחושה של חרות, של השתחררות מגלות, ושל אמונה בנצח ישראל שזהו סוף שעבוד גלויות. ובכל זאת יש זכרונות של ימי עוני, חוויות של אבדן דרך, של יתמות, של מחסור ושל קור".

בשנתו הראשונה בארץ עבד רצון הנער כסבל בשוק העלייה בת"א. היה מתרוצץ יחף לבוש סחבות, וסל גדול תלוי לו על גבו. עקרות בית היו מניחות בו את המצרכים שקנו והוא היה מוביל אותם לביתן. בד בבד שלח ידו בעבודות מזדמנות ובשיפוצי בניין. כל אותו זמן היה מסתתר מפני יהודי תימני אחד, משה לוי נחום, (המכונה "מוסא ילפול") שהיה מסתובב בשווקים כדי לאסוף ילדים תימנים ו"לאלץ" אותם ללמוד בבתי-ספר. רצון לא היה יכול להרשות זאת לעצמו כי היה עליו לעזור בפרנסת המשפחה, אך הוא "הסגיר" את שני אחיו הקטנים והם נקלטו במערכת החינוך.

לאחר כשנתיים, עקב השפל בעבודות הבניה ופרעות הערבים בשנת 1936, עבר לגור במחנה יהודה, שם התגבשה אישיותו והתעצבה השקפת עולמו. במחנה יהודה התגורר בבית דודתו רחל, אחות אביו, אשת פנחס שרעבי. לאחר כארבע שנים, בהיותו כבן שמונה עשרה, נשא לאישה את מרים בת מנחם וחממה שרעבי,⁴ ויחד עברו לגור בתל-אביב. אשתו מרים נולדה בתימן והייתה מיוחסת למשפחת ר' שלום שבזי, ולפיכך היה נוהג לכנותה "בת המושתיא".⁵

הלילה במחנה יהודה שהעניק למשורר עצמה

כשרצון היה כבן ארבע עשרה, הלך אל דודתו רחל שבמחנה יהודה. הוא הגיע לשם בלילה גשום, אך לא מצא את ביתה ולא היה לו היכן ללון. רצון מספר: "היה זה לילה שלא יישכח ממני עולמית, של ילד נודד בחוצות, בתוך סערות רעמים, בזקי ברקים וגשמי מבוול ניתכים ארצה. אבל ללילה הזה היה הוד של אבדון שהעניק לילד עצמה שלא סרה

3 את המסע הזה תיאר בשירו "מסע", (הלוי תשכ"ז, עמוד 23). שיר זה הקריא בנוכחות הנשיא יצחק בן צבי ז"ל בבית הנשיא, והוא אף נדפס בספר "בית הנשיא".

4 סעדיה, אחי מרים, נשא לאישה את אמו של רצון הלוי בעדן הואיל וכאלמנה לא הייתה מקבלת אישור עלייה, כך שמרים גדלה מגיל עשר באותה משפחה עם רצון, בעלה לעתיד.

5 בת משפחת 'משתא' = שבזי.

ממנו עד היום. בשלוש לפנות בוקר נדחקתי לאיזה כוך. את הלילה הראשון הזה במחנה יהודה הנצחתי בשיר: "ליל ילדות".⁶

הִיָּה לַיְלָה, זִלְעָף וְקָדוֹר פָּנִים,
הַשְּׁחַק שָׁח, מְטוֹעַן עֵב עֶכּוֹר,
רַעַם כְּבִיר רָגַן מַחְבִּיזִים,
וְחִזְזִיו אֵשׁ סָרְקוּ פְרָעוֹת הַשְּׁחוֹר.

וַיְהִי יָלֵד - אוֹתוֹ יָלֵד אָנִי,
צוֹעֵן יַחַף בְּחִיק לַיִל הַמְּגוֹר,
הַיְקוּם סְבִיבוֹ נִבַּח שִׁיר זַעֲנָנִי,
בְּנֵיב אֵימִים עַל מַחְסוֹר וְעַל קוֹר.

רְבָה לַיִל אֶת צְבֵא מַחְשָׁכָיו,
בְּמֵלֵא כְבֵד קְדְרוֹתֵם הַשְּׂאוּלִית,
הַתְּהוּ גַח, וַיְהִי הַפּוֹךְ בְּמַדְכָּיו:
הַפּוֹךְ כָּל יֵשׁ לַהֲוִיָּה הַיּוּלִית.

הוּ לַיִל יַלְדוֹת רְחוֹק וְקְדוֹרָנִי.
עוֹד הַדִּיקָ הַוַּיִם בִּי וּמְעָרִים,
עוֹטֵי הַלֵּת הַהוֹד הָאֲבִדוֹנִי,
רַב הַעֲמָק וּרְחַב הַמִּישׁוֹרִים.

אִם עוֹד יַעוֹד לִי בְּנֵדָן הַבָּאוֹת
לַיִל אֱלֹהֵי - הַנְּנִי כְּסִנְהָ לָאֵשׁ,
כִּי שְׂרִיתִי עִם אֱלֹהֵי עַד בּוֹא אוֹת:
- לֵךְ הַנְּעֵר, עֲלֵה וּצְלַח וְרַשׁ.⁷

6 בספר זיכרונותיו "מעולם לעולם" (תשס"ג) תיאר רצון בעמודים 304-305 איך נקלע "בלילה גשום וסוער בדרכו ל"נגד בעאדן" רטוב עד העצמות", ובעמוד 309 כתב כי ברבות הימים הנציח לילה זה בשיר, וצירף ארבעה בתים מהשיר "ליל ילדות". קרוב לוודאי שרצון הנציח שני אירועי ילדות בשיר זה, שכן בפעם אחרת אמר לי: "ב'ליל ילדות' אני מתאר חוויה חזקה מאוד שהייתה לי בארץ ישראל".

7 הלוי תשכ"ז, עמ' 24.

חיי במחנה יהודה

בתקופת מגוריו במחנה יהודה החל רצון הנער לעבוד כפועל בעידור בפרדסים, בשיפוצי בניין ובעבודות מזדמנות. בתוך כך נרשם לספריה העירונית של פתח-תקוה, והוא מספר:

"הייתי בולע ספרים במידה כזו שהספרן, יהודי יקר ונחמד, עשה מעשה חריג והיה נותן לי שני ספרים בבת אחת. תוך יום קראתי את הספרים. דחף ילדותי דחף אותי לקרוא את הספר ותוך כשלוש שעות הייתי מסיים ולמחרת באתי להחליף."

רצון היה מעיין בספר היסטוריה ואם קרא על פלוני שהיה משורר גדול, או פלמוני שהיה פילוסוף גדול, לא שקט ולא נח עד שקרא אותו. הוא מספר: "בתקופה זו התוודעתי לשירת ספרד, ליהודה הלוי ולאבן-גבירול, והעמקתי לחקור בשירי שבזי. התוודעתי גם לשירה החדשה ולספרות העולמית בכלל. קראתי את דברי הימים של עם ישראל, את יצירות ביאליק, שלום עליכם ועוד ועוד. קראתי את טולסטוי, את דון קישוט של סרוונטס, אך הזיקה העצומה שלי היא למשוררי ספרד ותימן. לר' יהודה הלוי נקשרתי קשר אישי ממש. חברי ילדותי היו משחקים כדורגל או הולכים לבילויים ואני הייתי שקוע בספרים."

בימים ההם צורפו ל"הגנה" נערים כבני חמש עשרה, התאמנו בנשק ויצאו לתפקידי שמירה. ביניהם היה גם רצון, שהיה מוצב במגדל שמירה בשכונת שעיריה כדי לשמור מפני פגיעת ערביי הכפר פג'ה. רצון מספר: "הייתי בודד בשמירה באותו מגדל חשוך, והחבר היחיד והיקר היה הרובה הלחוץ אל חזי בצד הלב. כמדומה לי שהרבה שירים, שחלקם כלל לא נכתב, נרקמו בתודעתי במגדל זה."

בשנת תרצ"ז ביקר יגאל אלון בפתח-תקוה ונפגש עם הנערים חברי "ההגנה" ובהם רצון. על יגאל אלון אמר לי כך: "אחד האנשים שיש לי זיקה כלפיו הוא יגאל אלון, אני ממש קשור לאיש הזה. חולף בי הרהור שהיה בו איזה מוסר דתי מופנם. זה אחד מגבורי ישראל שפיקד על מערכות במלחמת העצמאות, ועם זאת הייתה בו ענווה לקבל את כל מה שניתן לו ואת כל מה שלא ניתן לו, בשקט ובלי לעורר מחלוקות".

רצון הקדיש ליגאל אלון את השיר: "יגאל אלון – אחד הענקים בגבורי ישראל"⁸. רצון תיאר את המפגש עם אלון בשורות הבאות:

בְּנֵי ט"ו וְט"ז הָיִינוּ בְּשֵׁנַת תְּרַצ"ז,
צָעִיר נְעִים מְרָאָה, בְּקוֹל רֶךְ אֶךְ מוֹשָׁחַז
לְאוֹר נוֹרֶת נִפְט בְּבֵית אֶרֶיזָה נִדָּח
בְּעִבּוּרָה שֶׁל אִם כָּל הַמוֹשָׁבוֹת,

מִפְּרֵט הַדְּרָכֹת, אֶךְ עַל אֶחָד הוּא חוֹזֵר:
הָעֵינַן מִתְחִיל. הוּא יֵהִי אֶכְזֵר וְנַחֲרֵץ כְּגֹרֶל.
הָעֵינַן מִתְגַּלְגֵּל. הִתְחַשְׁלוּ לְקִרְאָתוֹ,
יַחַד עִם הַחוּמֵשׁ – לְמַדּוֹ אֶת תּוֹרַת הַמְּאָרֵב,
כֹּל אֶחָד מִכֶּם יְחִידִי בְעַמְדָּה
יֵאָרֹב כְּנַחֵשׁ לְשִׁעַת פְּקֻדָּה.⁹

יצירתו הספרותית

בימי שהותו במחנה יהודה פיעמה ברצון הלוי רוח היצירה, והיה שקוע בכתבת שירים. כל אימת שצץ במוחו רעיון או פתיחה לשיר, היה נוטל עיפרון ונייר וממהר לרשמו. "שירים אלה באמצעותם אני עובד את בוראי, הם הדחף המניע אותי עד היום. אני רוצה שידעו עלי כי אני בונה פה שירה דתית בעלת משמעות, בעידן הזה הבנוי על חמרנות וחילוניות ריקנית. אני כותב שירה דתית צרופה השקולה בסגנון ימי הביניים, אולם השירים הללו הם בחינת כלים ישנים המכילים תוכן חדש. חבר יקר לי אמר פעם שהרבה מהשירים שלי נושאים מרירות גדולה. אמר לי זאת ד"ר יוסף טובי. אני מצדיק אותו כמובן, אבל כך היא המציאות".

"כבר אז בהיותי במחנה יהודה הייתי תוהה ובוהה מה יהיה על השירים או חלקי שירים הכתובים בערבית, ידעתי שחברי בני גילי כבר לא יבינו את הכתוב". מחשבות אלה הטרידו את רצון, הוא החל לאסוף כתבי יד, בעיקר דיואנים (ספרי שירה), ולימים למד בעצמו את הלשון הערבית ואת ספרותה.

פרופ' אהרון מירסקי, משורר וחוקר מהאוניברסיטה העברית בירושלים, כתב עליו את המילים האלה: "רצון הלוי הביא לנו שירה חדשה, שירה בעלת נפש כזאת ובעלת פנים כאלה שהספרות העברית בתקופה האחרונה לא ידעה", והוא מוסיף: "לשון שיריו עתיקת יומין וגם מודרנית שבמודרנית, מלים חדשות וחוויות בעברית בבואן אל סדנו של רצון הלוי הוא לופת אותן בידיו ומכה עליהן בקורנסו והן נעשות כשאר מילות לשון שיריו. זהו פלא, מעשה ניסים, שמילים אילמות כאילו פוצחות פיהן בשיר ואין צריך לומר כמה רב הקסם בחידושי הלשון שהוא עצמו מחדש. ראויים שיריו כי נשב ונקראם בלילה ונשוב בבוקר ונקראם ושוב עד אשר נרווה בכל הטוב שבהם באהבת ישראל ואצילות יהודית שאין כמוה לאצילות"¹⁰.

רצון הלוי, אוטוידקט שמימיו לא למד בבית ספר, גדל "פרא", פרץ, העמיק שורשים והצמיח אמירים לתפארת. רצון נחשב כיום בעיני רבים, ועוד יחשב בעתיד, כאחד מגדולי השירה העברית בימינו.

9 שם, עמ' 141.
 10 מירסקי תשמ"א.

ביבליוגרפיה

הלוי, רצון

תשכ"ז המי יונת הלב. מחברות לספרות: תל-אביב.

תשס"א בסוד הנצחות. אפיקים: תל-אביב.

תשס"ג מעולם לעולם. אפיקים: תל-אביב.

מירסקי, אהרן

תשמ"א "על הנצח האחד". אפיקים עה, עמ' 12-13.